

Johann Kaspar Lavater.

(Geb. 15 Nov. 1741 te Zürich. Overl. 2 Jan. 1801 aldaar.)

○ ffschoon oudjes spoedig genoeg vergeten raken, zoo zal er zeker toch nog wel een deel van het beschaafd publiek zijn, dat aan een bekend gelaatkundige denkt, zoodra het den naam „Lavater” hoort.

De man, al meer dan 100 jaar dood, was dat in zijn tijd dan ook werkelijk, maar achtte dat talent betrekkelijk van mindere beteekenis, al heeft hij een paar werken of werkjes er over uitgegeven, die zijn naam als autoriteit vestigden.

Zijn leeraarsambt en -roeping gingen hem boven alles, de gelaatkunde was hem een versnapering, „mijn pijp en tabak.”

Wat hij het minst achtte, is nu het karakteristiek gedeelte van zijn naam gebleven, een bewijs te meer, hoe weinig een mensch vooruit weet, wat zijn gedachtenis onder het nageslacht bewaren zal.

Gelaatkunde is een mooie naam, maar of het meer is dan een naam kan ik tot heden toe niet beslissen, al heb ik van Lavaters opmerkingen daaromtrent wat gelezen en van anderen ook, al heb ik algemeene regelen vernomen, die een wetenschappelijke tint hebben.

Het is niet te ontkennen, dat sommige menschen een gave hebben (als 't woord niet zoo misbruikt werd zei ik: instinct) om, voornamelijk op den eersten indruk af, iemands karakter en hoedanigheden te doorgronden. Maar ik kan dat nog geen „kunde” of wetenschap noemen.

In een drukke straat passeeren ons honderden menschen, en er moet al heel wat gebeuren om ons op een van hen meer dan een vluchtigen blik te doen slaan. Maar gebeurt het toch, dan is het meestal dadelijk met een indruk van: Wat een driftkop, wat een sukkel, wat een artistiek gezicht, wat een goedbloed! of iets dergelijks. M. a. w. de meeste normale menschen ontvangen van hun medemenschen een zielsinstantané. Is dat juist?

Niet zelden, ofschoon men zichzelf waarschuwen moet voor al te veel vertrouwen op zoo'n oogenblikkelijken indruk.

In beperkter kring, waar men door verveling gedrongen wordt zijn medemenschen wat langer en wat aandachtiger aan te zien en op te nemen dan gewoonlijk, bijv. in een wacht-lokaal, een spoorwaggon, een tram, of dergelijke, komt men onwillekeurig ook al eens tot studiën in de richting der gelaatkunde. Maar omdat dat zelden met hart geschiedt en men zoo goed als nooit in de gelegenheid is, zijn onderstellingen te controleren, heeft de studie niet veel om 't lijf. Is men geholpen, of is de rit ten einde gebracht, dan is de zaak daarmee voor de meesten aan 't eind.

Die nu evenwel liefhebberij en talent er voor heeft, om er meer werk van te maken, kan wel komen tot gegevens, die hemzelf eenig vertrouwen kunnen inboezemen.

Zulk een man schijnt Lavater geweest te zijn. Of daarom zijn opmerkingen ook voor anderen van waarde zijn, is een vraag, die ik onbeantwoord laat.

Het gebeurde hem eens, dat een man van stand en hoffelijke manieren met hem in gesprek kwam, van wien hij een eersten indruk had: „Die man is een moordenaar!” Het gesprek liep evenwel zóó en de bewijzen van 'smans kennis en beschaving waren zóó overtuigend, dat Lavater zich moeite aandeed om zijn eersten indruk te overwinnen en zichzelf beschuldigde, dat hij in zijn hart dezen man gelasterd had.

Na eenigen tijd kwam evenwel uit, dat de bezoeker deel gehad had aan den moord op den koning van Zweden. Geen wonder, dat Lavater daarin een nieuwen aanranding gevoelde om zijn eerste indrukken niet zonder beteekenis te achten.

Hiermee meenen wij echter over zijn beteekenis als gelaatkundige genoeg gezegd te hebben en willen thans een blik werpen op andere dingen, die ook voor hemzelf van meer belang waren.

Zijn vader was geneesheer te Zürich. Zijn moeder moet een uitstekende vrouw geweest zijn, die er de hoogste eer in stelde een zorgzame huisvrouw en moeder van haar kinderen te zijn.

Over de kinderjaren van Lavater zijn we kort, al weiden zijn levensbeschrijvers, die bijna meedeelen, wat hij at en aan had, over allerlei bijzonderheden breedvoerig uit. Hij leerde goed, kwam op zijn zevende jaar al op de Latijnsche school, maar had een zwakkelijk gestel. 't Was geen volle jongen, meespelen kon hij niet goed, er was al vroeg wat ernstigs en statigs in hem, dat juist niet met zijn kinderleefdig strookte. Het kind hield er van, zich af te zonderen, in de eenzaamheid te bidden en zich te verdiepen in de lezing vooral van het Oude Testament. Hij was melankoliek.

Later ging dat wel wat over en bewoog hij zich met eenig gemak in de samenleving, maar iets afgetrokken behield hij toch altijd over zich. Van een jongen, die reeds op zijn tiende jaar een besliste roeping gevoelde om predikant te worden, kan men niet anders wachten.

Op zijn dertiende jaar werd hij student. En wat voor student hij was, blijkt uit zijn eigen verhaal: „Ik gevoelde een innerlijke verheffing. Ik verheugde mij over het nieuwe leven, dat mij scheen te doordringen. Ik zag medelijdend naar op de zorgeloze, onnadenkende jongelingen om mij heen. Als het God behaagt, Kaspar, zult gij nog eens een edel mensch worden!”

Dat lijkt ons in dezen tijd iets, alsof het niet gebeurd kan zijn. Maar toch behoeven we er niet aan te twifelen. Honderd vijftig jaar geleden leefden de menschen in zoo geheel andere stroomingen dan wij.

lets moois uit dien tijd, dat ik in den tegenwoordigen niet zoo terugvind, is het bestaan van welgemeende, hartelijke en trouwe vriendenbanden. Ik weet niet, of wij naast Hasebroek, Beets en Gewin een tweede drietal in de tegenwoordige litterarische wereld kunnen opgeven.

Tot die litterarische wereld van zijn tijd behoorde Lavater ongetwijfeld, ofschoon zijn stijl voor onze ooren wat sleepends, langzaams en gekunstelds heeft.

In 't voorjaar van 1762 had Lavater zijn theologische studiën voleind en werd hij tot zijn dienstwerk ingeleid, d. w. z. bevoegd verklaard om een leeraarsambt aan te nemen.

Hij trad evenwel nog niet dadelijk „in dienst,” maar maakte met een paar vrienden een groote vakreis, waarop hij met verscheiden bekende personen van zijn tijd in aanraking kwam. De uitgegeven briefwisseling meldt zijn wederwaardigheden op verschillende plaatsen, overtuigt van zijn eenvoudigheid, Christelijk geloof, en doet begrijpen, hoeveel rijker hij na een groot jaar in zijn geboorteplaats terugkeerde.

Zonder vaste aanstelling besteedde hij zijn tijd aan 't opstellen van verhandelingen en gedenkschriften, en aan 't vervullen van liefdebeurten. Daarbij trok hij de opmerkzaamheid door een vrije predikwijze, die 't gehoor over 't algemeen beter scheen te bevallen dan wat het gewoon was.

In 1766 trad Lavater in het huwelijk met Anna Schintz en woonde met haar zeven jaren in het ouderlijk huis.

Hij gebruikte den tijd, zoolang hij nog geen kerkelijk ambt bekleedde, tot het uitgeven van verschillende godgeleerde, stichtelijke en letterkundige werken, die wij hier niet willen opnoemen. Als een eigenaardigheid van zijn tijd noemen wij zijn *Geheim Dagboek van een Zelfonderzoeker*. Wanneer men op 't woord „geheim” let en vraagt, wat dan toch tot de uitgave kwam, antwoordt hij, dat een gedeelte van het manuscript hem ontfutseld en zoo gedrukt werd, waardoor hij in de noodzakelijkheid kwam een „echte” uitgave te bezorgen.

Over 't houden van een dergelijk dagboek voor persoonlijk gebruik zouden wij ons niet gaarne afkeurend uitlaten. Maar wij achten het doel er van ten eenenmale mislukt, wanneer de mogelijkheid van openbaarmaking ook maar eenigszins voor den geest zweefde. En dat dit niet geheel onmogelijk moet geacht worden, blijkt wel hieruit, dat Lavater later zelf het werk voor de pers gereed maakte.

Het boek bevat innige en stichtelijke leefregels en mededeeling van dagelijksche en nachtelijke geestelijke ervaringen. Wij kunnen wel gelooven, dat sommige menschen die met stichting en vrucht zullen gelezen hebben, maar wij zijn anders.

lets van zijn aard blijkt ook uit de stichting van een *Vereniging tot beoefening der godzaligheid*, waarmee hij voornamelijk bedoelde, studenten aan te sporen tot het bezoeken van gevangenen en veroordeelden.

In 1769 kreeg Lavater voor 't eerst een kerkelijk ambt, dat van diaken of zielzorger in het weeshuis te Zürich. In de opvoeding der kinderen moet hij uitgemunt hebben.

In dezen volgenden tijd had hij het verlies van trouwe vrienden door den dood te betreuren, en verschillende uitlatingen doen ons vermoeden, dat hij daar zeer onder leed, maar zich berustend boog onder de bezoekende hand zijns Vaders.

Op een reis in 1774, waarop Lavater ook Goethe met veel ingenomenheid ontmoette, en — trouw zijn later uitgegeven dagboek bijhield, schreef hij onder veel anders een passage, die wij merkwaardig genoeg achten om ze mee te deelen:

„O, had ik toch nooit over God gesproken zonder geloof, over Christus zonder geloof, over menschen, die ik vrienden noem, zonder liefde! Het gedurig spreken over deze dingen maakt ons tot bestendige huichelaars!”

Was Lavater een zelfkenner?

Was hij gerechtigd, om, wat hij in zichzelf ontwaarde, ook op anderen toe te passen?

Een goed redenaar en schrijver was hij voor zijn tijd zeker. Een kort uittreksel uit zijn boek: *Pontius Pilatus, of de Bijbel*

op een verkleinde en de mensch op een vergrootte schaal" kan dat aantoonen:

„Hoe meer wij den Heer gelijken, des te beter zullen wij in staat zijn ons in Hem te verblijden, des te ongestoorder zal Hij in ons werken. Wij kunnen Hem slechts zien, gelijk Hij is, wanneer wij Hem gelijk zijn. Als deze wijsbegeerte der H. Schrift geen ware wijsbegeerte is, kan er geen wijsbegeerte bestaan. Den Heer te zien en Hem gelijk te wezen, is daarom hetzelfde; ook: Hem gelijk te wezen en den hoogsten gelukstaat te genieten. Hoe wijsgeerig zuiver is dus de taal der H. Schrift, die de kennis en de aanschouwing van God en Christus het eeuwige leven, hemelsche gelukzaligheid noemt.

Zie den mensch! O, Gij, Prediker aller Predikers! Profeet aller profeten! Koning aller koningen! Medicijnmeester aller medicijnmeesters! Gekroond Hoofd, zooals niemand anders ooit gekroond is geworden! Welk een onuitputtelijk onderwerp zijt Gij voor den mensch, om er tienduizend leerredenen over te kunnen houden! Gij, diepzinnige Zwijger, hoe doordringend, hoe luid spreekt Gij voor immer tot alle menschen harten! Lam Gods, Gij lijdt, Gij duldt, Gij boet! Daar staat Gij op Gabbatha! Wie is U gelijk onder de menschenkinderen, en wie is U gelijk onder alle hemelburgers?

Zie den mensch! In wien de macht, de wijsheid en de goedheid in de volmaaktste overeenstemming waren; een mensch, wiens geheele natuur weldoen was — weldoen vereenigd met de hoogste wijsheid; een mensch, die alles kon doen, wat Hij maar wilde en die niets anders wilde dan dat goed was.

Zie den mensch! Wie is een mensch, zooals Hij? Wie is, zooals Hij, Heer van de geestelijke wereld, Meester over alle elementen, het beeld des Eeuwigen Vaders, de levende Tempel, waarin de Godheid in al Haar volheid woont? Wie is — gelijk Hij — de weg, de waarheid, de opstanding, het eeuwige leven? Wie kan zeggen, zooals Hij deed: *Die mij gezien heeft, heeft den Vader gezien!*?

Zie den mensch! Wat is er goeds, schoons, groots en bewonderingswaardigs in den mensch te roemen, dat zich niet in Hem vertoont? Gij sieraden van het menschenlijk geslacht, gij vrome mannen, groote mannen, helden, wijsgeeren en heiligen van alle streken en tijden, schaart u om ons heen en laat het licht uwer wijsheid en deugd over ons schijnen! Wat is het dan evenwel anders dan verspreide stralen uit deze fontein des lichts, enkele vonken, wanneer ze vergeleken worden met de Zonne der gerechtigheid en der verlossing? In weldoen kunt gij bij Hem niet vergeleken worden, de edelste en de bescheidenste onder u staan nog verre ten achter bij zijn nederigheid. Zijn geheele wezen is oprechtheid, zijn geheele natuur is zuivere Liefde

Te loochenen de menschheid van den Zoon Gods en de Godheid van den Zoon des menschen, dat is het werk van den Antichrist. Dezelfde van Wien getuigd werd: *Deze is de waarachtige God en het Eeuwige Leven*, stond daar, als gewoon mensch, op Gabbatha."

Al kan men iets gezwollens in dezen stijl niet ontkennen, zoo kan men toch beseffen, hoe een geheele rede in dien toon gepakt moet hebben.

In zijn vaderland en daarbuiten werd Lavater zeer gewaardeerd, zooals hem uit een drukke correspondentie, uit bevordering in kerkelijke ambten en vriendelijke bejegening op verschillende buitenlandsche reizen bleek.

Gelijk verscheidene zijner ernstige tijdgenooten begroette Lavater in den beginne, hoe strikt hij zich ook poogde te onthouden van al, wat op politiek geeliek, de Fransche omwenteling als het glore van een schoonen dag voor Frankrijk en voor de geheele wereld. Zijn Zwitsersche vrijheidszin verblindde hem zóózeer, dat hij zelfs een loflied op die gebeurtenis uitgaf.

Spoedig genoeg evenwel zag hij zijn dwaling in en erkende die openhartig genoeg. Maar zoowel het een als het ander had de aandacht ook van politieke personen op hem gevestigd en hij moest ook ondervinden, dat ook voor een oud man voorzichtigheid een noodige deugd is.

Toen hij eenmaal tot inzicht van den waren staat van zaken gekomen en 't hem duidelijk geworden was, welke helsche geesten er in Frankrijk aan 't werk waren, aarzelde hij niet zijn waarschuwend stem te doen hooren en zond zelfs aan den Franschen Minister van Binnenlandsche Zaken: *Een woord van een vrijen Zwitser aan de groote Natie*.

Dat vrije Zwitser mocht wel zoo, want Frankrijk had de republiek reeds in zijn macht en in Zürich werd de leus van *vrijheid, gelijkheid en broederschap!* reeds luide genoeg gehoord, Lavater mocht schrijven en spreken, wat hij wilde. Niet ten onrechte eindigde hij zijn schrijven:

„Gedagteekend uit Zürich, in het eerste jaar der Zwitsersche slavernij."

Hij ontving wel een antwoord, maar het was, zoo min als zijn brief, van datum of onderteekening voorzien.

Er was in dezen benauwdten tijd veel te troosten en te raden, de Fransche hand drukte zwaar op de „vrije" burgerschap. Lavater onttrok zich niet en ondervond mee de zoete werking der „broederschap" toen hij, op een badreis in Baden zijnde, waar hij heil zocht voor zijn zeer geschokte gezondheid, daar in hechtenis genomen en naar Bazel opgezonden werd.

Men behandelde hem trouwens met de grootste beleefdheid en zijn gevangenschap bekam hem beter nog dan een badkuur, zijn gezondheid verbeterde aanmerkelijk. Na eenige weken werd hij dan ook weder vrijgelaten, zoodat men de geschiedenis meer als een waarschuwing dan als ernstig gemeend heeft aan te zien.

't Duurde nog wel een poos, eer hij naar Zürich kon terugkeeren, maar toen dat kon geschieden geeliek zijn komst een zegetocht. Toch zou de omwenteling zijn leven vragen.

Zürich werd overstroomd door allerlei vreemde troepen, die er meestal op uit waren de burgers te brandschatten en hen zeer benauwdten. En zoo was het niets buitengewoons, dat Lavater bij een soldatenoploople door een kogel gewond werd.

Dit voorval is met de uiterste nauwkeurigheid door hem zelf gedictieerd; een omstandigheid, die ons niet aangenaam voor hem stemt, maar door hem gemotiveerd werd met het feit, dat er onjuiste berichten omtrent de gebeurtenis in omloop waren.

Ofschoon het schot niet dadelijk den dood veroorzaakte, zoo heeft het toch een eind aan zijn leven gemaakt. Want wel herstelde hij in zóóver, dat hij na eenige maanden weer kon optreden en zijn herderlijke bezigheden hervatten, maar zijn gestel had zulk een geduchten knak gekregen, dat het tot aan zijn dood toe een kwijnend en sukkelend leven bleef.

In 't volgend voorjaar werd beproefd, wat goeds een badreis nog kon uitwerken, maar 't baatte niet. Een verblijf op een landgoed Erlenbach in de nabijheid van Zürich beviel hem beter, maar kon toch ook geen genezing aanbrengen.

Zijn toestand was echter niet zoo, of hij kon zich nog aan wetenschappelijke, letterkundige en stichtelijke werkzaamheid geven. Toch bewijzen zijn geschriften en gesprekken uit dien tijd, dat hij zich veel met de ongemakken en pijnen van zijn lichaam bezig hield en er niet ongaarne gewag van maakte. 't Is begrijpelijk, maar toont weinig mannelijk karakter.

De getuigenissen uit zijn laatsten leventijd laten evenwel geen twijfel over aangaande zijn oprechten Christenzin en zijn kinderlijke overgegevenheid aan de Goddelijke leiding. De helderheid van oordeel begaf hem niet, zijn geheugen was hem zoo getrouw als ooit en hij was voor deze voorrechten zeer dankbaar.

In 't laatst van 1800 bezocht hij zijn stervende schoonzuster, ofschoon hij zelf zóó zwak was, dat hij in een draagstoel naar haar huis moest gebracht worden. 't Was aandoenlijk, het afscheid van die beide stervenden bij te wonen, die elkander troostten met de hoop op een blij wederzien.

Den 2den Januari 1801 overleed hij, betreurd door een dankbare gemeente, door tal van vrienden en lezers, die hij door zijn werken, door zijn spreken en schrijven aan zich verbonden had.

Een gedenksteen in het koor der St. Pieterskerk te Zürich houdt zijn nagedachtenis voor het nageslacht in eere.

Hij is voorbijgegaan en zijn naam en eere met hem. Hij behoort niet tot de groote mannen, die op hun gebied een nieuwe richting aangeven, wier naam de eeuwen overleeft. Hij blijft één onder velen en schuilt spoedig weg onder de vele artikelen van een handwoordenboek.

Maar hij staat niet zoo ver van het tegenwoordig geslacht af en is niet van zoo geringe beteekenis geweest, of hij is het waard, dat wij zijn werkzaamheid eere geven, al kunnen wij hem niet roemen zooals zijn tijdgenooten dat deden.

Zijn portret heeft weinig aantrekkelijks. Er is iets in van Schiller. De neus scherp, de oogopslag klaar, de lippen welbesneden. Een terugwijkend voorhoofd, ingevallen kaken en een vreemde haardracht benemen echter veel aan de gelijkenis, die overigens misschien ook niet bestond.

't Uiterlijk doet er trouwens ook minder toe. Hij heeft ons zelf geleerd en voorgehouden, hoe gebrekking en onbetrouwbaar de regelen zijn, waarnaar men uit iemands gelaatsvorm en -trekken zijn karakter en hoedanigheden zou kunnen opmaken. Hij had meer op met den eersten indruk, en van dien eersten indruk kan men bij een geëst portret weinig zeggen. Daar moet de schilderkunst bij komen, en die zal nog altijd achterstaan bij het levend origineel, dat door een sprekend oog en een vriendelijken mond dikwijls doet vergeten, welke harde lijnen er overigens door het gelaat loopen.

H. B. v. L.